

Οι λειτουργίες της γλώσσας

1. Ο κόσμος και ο άνθρωπος

Ο κόσμος δεν αποτελείται μόνο από ύλη και ενέργεια, σε ποικίλους βαθμούς οργάνωσης, αλλά και από πληροφορίες, δηλαδή από τον κόσμο των σημείων και των συστημάτων σημείων. Τα σημεία είναι εκείνα τα στοιχεία που εμφανίζονται με σημειωτική λειτουργία, όσα δηλαδή συσχετίζουν στοιχεία του σημαίνοντος (έκφρασης) με σημεία του σημαινομένου (περιεχομένου), όσα αντιπροσωπεύουν ένα άλλο πράγμα ανακαλώντας το ως αντικατάστατά του (Benveniste), για κάποιον, από κάποια άποψη και ιδιότητα (Peirce). Το ποσό πληροφόρησης ενός συστήματος σχετίζεται στενά με το βαθμό οργάνωσής του (πρβ. κατά τον Sapir τον ήχο της πνοής του αέρα των πνευμόνων κατά το σβήσιμο ενός κεριού με τον ίδιο ήχο στο when, τη διαφορά δηλαδή μιας άμεσα λειτουργικής πράξης από μία έμμεση, που συμβάλλει στην κατασκευή ενός σημείου του συστήματος της γλώσσας κατά τρόπο «αυθαίρετο».

Η πληροφόρηση αποτελεί έννοια αντίθετη της εντροπίας και εμφανίζει την οργάνωση των φυσικών στοιχείων, όπως υπάρχουν στη φύση (βάσει ενεργειών, ειδικών συνθηκών κτλ.) ή σε νέες κατασκευές από όντα που έχουν εξελιχθεί ή έχουν αυτοσυνείδηση. Τελικό αποτέλεσμα η δημιουργία εξαιρετικά σύνθετων συστημάτων, όπως οι βιολογικοί οργανισμοί, η γλώσσα, ο πολιτισμός (πρβ. αντίστοιχα την κληρονομικότητα, τη σύνταξη, μια θρησκευτική τελετή κτλ.). Από απαρχές φυσιολογικές και βιολογικές οδηγούμαστε μέσω αισθημάτων (πέντε αισθήσεις, θερμοκρασία, πόνος, ισορροπία κτλ.) και αντιλήψεων (παραισθήσεις κτλ.), ενστίκτων, παρορμήσεων και συναισθημάτων (παράγοντες και κίνητρα διαφόρων μορφών, συναισθηματικές καταστάσεις ποικίλων διαστάσεων κτλ.), εκμαθήσεως και μνήμης (σημασία, μίμηση, συνήθειες κτλ.), σε βούληση, σκέψη και γλώσσα (νόηση, φαντασία, δημιουργικότητα, προγραμματισμός, λύση προβλημάτων, τέχνη κτλ.), αυτοσυνείδηση (προσωπικότητα κτλ.), κοινωνική οργάνωση, πολιτισμό. Σε όλα τα στάδια παρατηρείται σχηματοποίηση και συστηματοποίηση της συμπεριφοράς, που αποτελεί βασικό κίνητρο της εξέλιξης (Piaget), με επαναλήψεις, αφομοίωση εξωτερικών στοιχείων και επιδράσεων, ρόλο του εξωτερικού και εσωτερικού περιβάλλοντος (συγκέντρωση και ατομικοποίηση των κοινωνικών ομάδων με αύξηση των μέσων δράσης κτλ.), (Leroi-Gourhan), εφαρμογές και πειραματισμούς σε νέες περιοχές, ασυνείδητες εφέσεις κτλ.

Η απελευθέρωση από τις αναγκαιότητες της φύσης αρχίζει με την εμφάνιση της πληροφόρησης. Όσο μεγαλύτερο πλήθος πληροφοριών δέχεται ένας οργανισμός τόσο περισσότερες σχέσεις αποκτά με το περιβάλλον, με αποτέλεσμα μεγαλύτερη ελευθερία και ανεξαρτησία συμπεριφοράς, ποικιλία λύσεων και δυνατότητες επιβίωσης (προσαρμογή και εκμετάλλευση του περιβάλλοντος, όπου βρίσκει μια οικολογική φωλιά, και των φαινομένων του κόσμου τελικά από τον άνθρωπο, σε βαθμό που να περικλείει κινδύνους για τη φύση και τον ίδιο). Στο εσωτερικό των κοινωνιών παρατηρείται αύξηση του πληθυσμού, καταμερισμός της εργασίας και ειδικεύσεις, εκλογίκευση και πρόβλεψη των ενεργειών, αλληλοεξάρτηση, κανόνες σχέσεων σε διαρκή κινητικότητα, μετακινήσεις δυνάμεων, έλεγχος και πειθαρχία, απώλεια της αμεσότητας του συναισθήματος και των πράξεων (που προσφέρει ασφάλεια από τη βία κτλ.), σχεδιασμός μελλοντικών ενεργειών κτλ.

Η έρευνα της φύσης και της γένεσης των σημείων και των σημειωτικών συστημάτων οδηγεί στην καλύτερη γνώση του ανθρώπου π.χ. της σκέψης, των καθολικών χαρακτηριστικών (universals, όπως αντιληπτικές κατηγορίες, ταξινόμοι: γένος - είδος κτλ., χωροτοπικές διαστάσεις, χρόνος, αιτία - αποτέλεσμα, αριθμός, άρνηση κτλ.), της μεταφορικής σημασίας (μεταφορά και παρομοίωση δίνουν μεγαλύτερη ανεξαρτησία στη σκέψη, προσφέρουν δυνατότητες στην έκφραση και την αντίληψη του κόσμου κτλ.), της φαντασίας (τα σημειωτικά συστήματα επιτρέπουν να ζει κανείς σε άλλο χρόνο και τόπο κτλ.) κτλ.

2. Επικοινωνία και πληροφόρηση

Η επικοινωνία στηρίζεται στην πληροφόρηση, π.χ. οι διαδικασίες της γλωσσικής επικοινωνίας χρησιμοποιούν (εφόσον δεν μπορεί να «διαβάσει» κανείς τις σκέψεις και προθέσεις του άλλου, εκτός αν του δίνονται στοιχεία από άλλα συστήματα, εκούσια ή ακούσια, π.χ. κινηματικά στοιχεία, ερυθρίαση κτλ.) συμβολικά συστήματα, που επιτρέπουν την έκφραση και μετάδοση της σκέψης με φορέα το φωνητικό λόγο. Η επικοινωνία απαιτεί τη χρήση σημείων και συστημάτων σημείων, αλλά και η γνώση, ως πληροφόρηση ή συνειδητοποίηση, χρησιμοποιεί σημεία, κάποτε και χωρίς την πρόθεση επικοινωνίας (πρβ. σημεία σε ένα προσωπικό ημερολόγιο), όπως και πολλές διαδικασίες της πραγματικότητας περιλαμβάνουν πληροφόρηση (π.χ. γονίδια και κληρονομικότητα) χωρίς πρόθεση επικοινωνίας (πρβ. διάφορες τελεολογικές θεωρίες σε αντίθεση με τυχαία αποτελέσματα δυνάμεων, κινήσεων αντικειμένων και αλλαγές καταστάσεων).

Η επικοινωνία μπορεί να είναι «πλούσια σε περιβάλλον» όπου εμφανίζεται (και τότε το μήνυμα παρουσιάζει σταθερότητα και ένα minimum πληροφόρησης) ή «πτωχή» (και τότε το μήνυμα πρέπει να περιλάβει μεγάλο μέρος της πληροφόρησης, με προσαρμογές, αλλαγές κτλ.) και επηρεάζεται από την περίσταση, το περιβάλλον, την πείρα, την κοινωνική θέση, το πολιτιστικό σύστημα, τις προηγούμενες ενέργειες, τις αντιδράσεις του δέκτη κτλ.

Κάθε στοιχείο που θα μπορούσε να εκφραστεί με τη βοήθεια ενός συστήματος σημείων (κώδικα) αποτελεί πληροφορία. Η ποσότητα πληροφόρησης μιας πληροφορίας (πληροφοριακό περιεχόμενο) είναι αντιστρόφως ανάλογη με τη στατιστική της πιθανότητα εμφάνισης (ίση με \log_2 του αριθμού των στοιχείων), δηλαδή ελαττώνεται με την προβλεψιμότητά της. Η μέτρηση των πληροφοριών παρουσιάζει προβλήματα. Για τους μηχανικούς (τηλέγραφος, τηλέφωνο κτλ.) η μέτρηση αφορά τα κωδικοποιημένα κείμενα και όχι το σημασιολογικό τους περιεχόμενο (ένα πολύ συχνό γλωσσικό σημείο μπορεί να είναι σημασιολογικά πολύ πλούσιο, ενώ ένα μάλλον πτωχό πληροφοριακά σημείο μπορεί να είναι πολύ σπάνιο). Πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ του κειμένου του σήματος που πρέπει να μεταδοθεί και του σημασιολογικού περιεχομένου, παρόλο που και τα δύο περιορίζουν την αβεβαιότητα, το πρώτο αφορά στατιστική πιθανότητα, ενώ το δεύτερο λογική. Εξάλλου κάθε πραγμάτωση της γλώσσας έχει περιεχόμενο, αλλά δεν είναι πάντοτε πληροφοριακό (π.χ. σε αστεϊσμούς). Συχνά χρησιμοποιούνται δύο μέτρα, το μήκος του κειμένου (το πληροφοριακό του περιεχόμενο είναι ευθέως ανάλογο του μήκους του) και η πολυπλοκότητά του (ένα τραγούδι της μόδας είναι λιγότερο πολύπλοκο από ένα ποίημα του Πινδάρου κτλ.). Η οικονομικότερη διαμόρφωση ενός συστήματος σημείων δεν είναι συνήθως η επικοινωνιακά αποτελεσματικότερη, γιατί πρέπει να αντιμετωπίσει το «θόρυβο» που παρεμβαίνει στον αγωγό της μετάδοσης.

Γι' αυτό τα σημειωτικά συστήματα όπως η γλώσσα χρησιμοποιούν πλεονασμό (redundancy) στοιχείων, έτσι ώστε αν ο θόρυβος εμποδίσει τη μετάδοση ορισμένων στοιχείων αυτά μπορούν να αντικατασταθούν με την βοήθεια των υπολοίπων. Οι πληροφορίες είναι ψηφιακές (digital, όσες αποτελούνται από διακεκριμένες μονάδες, π.χ. τα φωνήματα στα γλωσσικά σημεία) και αναλογικές (analogical, όσες αποτελούνται από στάδια ενός continuum, π.χ. οι εικονικοί κώδικες, ζωγραφίες κτλ.), που αλληλοσυμπληρώνονται. Η αναλογική επικοινωνία εμφανίζεται στις κραυγές των ζώων, σε εκφραστικές κινήσεις, σε σημεία που δείχνουν τη διάθεση κτλ., π.χ. κατά τους Tinbergen, Lorenz, Bateson ορισμένα σημεία της συμπεριφοράς ζώων δε δηλώνουν δείξη αντικειμένου αλλά μάλλον σχέσεις προς άλλα όντα (π.χ. όταν η γάτα τριβεται στα πόδια αυτού που άνοιξε το ψυγείο και νιαουρίζει δε δηλώνει «θέλω γάλα» αλλά «γίνου η μητέρα μου»), όπως και στον άνθρωπο η δήλωση των σχέσεων αγάπης, συμπάθειας, έχθρας, φροντίδας, η συμπεριφορά προς παιδιά ή ασθενείς κτλ. (πρβ. ότι παιδιά, τρελοί και ζώα καταλαβαίνουν την αλήθεια της συμπεριφοράς βάσει της αναλογικής επικοινωνίας). Η πληροφόρηση διακρίνεται επίσης σε άμεση (σημειωτικά συστήματα με βάση βιωτικές εμπειρίες) και έμμεση (συστήματα που πληροφορούν για κάτι που δεν είναι άμεσα αισθητό, αλλά απομακρυσμένο σε τόπο και χρόνο, όπως η γλώσσα, η αρχιτεκτονική του παρελθόντος, η τέχνη, η μουσική, οι θεσμοί κτλ.) και εμφανίζεται σε κοινωνικό σύνολο του ίδιου είδους (σπάνια και μεταξύ διαφορετικών ζωικών ειδών, όταν π.χ. ο σκύλος μας πληροφορεί για κάποιο κίνδυνο κτλ.) ως κοινωνική αλλά και ως ατομική (πρβ. μνήμη).

Η πληροφόρηση αποτελεί απαραίτητα ανάγκη του ανθρώπου (πρβ. βιολογικές λειτουργίες, ζωή στο φυσικό περιβάλλον, κοινωνική και πολιτιστική ζωή) και η έλλειψή της έχει κάποτε σοβαρές συνέπειες στην ψυχική του ζωή (πρβ. φυλακισμένου ή παιδιά κλεισμένα στο σπίτι με ασκητές μοναχούς, στηλίτες αναχωρητές κτλ., τη μονότονη εργασία σε εργοστάσια, κάτεργα κτλ. Με τη θεώρηση του Θεού ερημιτών ή απλές ενέργειες όπως η καλλιέργεια ενός κήπου κτλ.). Η πληροφόρηση παρουσιάζει εξέλιξη (πρβ. την εκρηκτική ανάπτυξη των μέσων μαζικής ενημέρωσης στην εποχή μας), μια κατηγορία πληροφοριών μπορεί να αντικαταστήσει μια άλλη ή και περισσότερες, μέσα στο σύνολο των συνθηκών και παραγόντων της κοινωνικής ζωής, π.χ. η τηλεόραση τείνει να αντικαταστήσει τις οικογενειακές εξόδους σε κινηματογράφους, θέατρα, πανηγύρια, την ανάγνωση βιβλίων κτλ. Η επεξεργασία των πληροφοριών από την καθημερινή πείρα, την επιστημονική έρευνα, την ερμηνεία ονείρων από ονειροκρίτες κτλ. οδηγεί με τα αποτελέσματά της σε νέα πληροφόρηση.

3. Σημειωτικά συστήματα

1. Συστήματα σημείων και πολιτισμός.

1. Ορισμοί

Ο όρος «σύστημα» χρησιμοποιείται σε πλήθος περιπτώσεων, άλλοτε με στενότερη έννοια (κλειστό σύστημα κτλ.) και άλλοτε με ευρύτερη (π.χ. σύνολο μεταβλητών, που εκλέγονται κατά βούληση και θεωρούνται ως πίνακας μεταβλητών και όχι ως αντικείμενο κτλ.). Στη βιβλιογραφία, που είναι πολύ εκτενής, βρίσκει κανείς ορισμούς όπως: σύστημα διαφοροποιητικών και αντιθετικών σχέσεων (Saussure),

αντικείμενα, σχέσεις μεταξύ τους, που τα συγκροτούν σε ένα όλο, και χαρακτηριστικά τους (Watzlawick - Hall/Fagen), σύνολο στοιχείων που συνδέονται μεταξύ τους με ορισμένο τρόπο από δομική και λειτουργική άποψη (Frank), δυναμικά οργανωμένο σύνολο, που τα μέρη του βρίσκονται μεταξύ τους σε ποικίλες σχέσεις, ενώ το ίδιο ως όλο παρουσιάζει σχέσεις με άλλα συστήματα και με το περιβάλλον (Flechtner), ολότητα που χαρακτηρίζεται από τη μη αθροιστικότητα των στοιχείων που την αποτελούν, από αντίδραση και από ανεξαρτησία από τις αρχικές συνθήκες (Bertalanffy), μια από τις μορφές ύπαρξης δομημένων ή δομήσιμων μονάδων (η άλλη μορφή είναι η διαδικασία, Greimas), σύνολο σχέσεων μεταξύ στοιχείων μιας τάξης, σύνολο κανόνων μιας κοινής περιοχής κ.ά.

2. Διαστάσεις.

Κατά τον Morris κάθε σημειωτικό σύστημα εμφανίζει τρεις διαστάσεις: σημαντική (σχέσεις σημείων με τις έννοιες στις οποίες αναφέρονται), συντακτική (σχέσεις σημείων με άλλα σημεία του συστήματος), πραγματολογική (σχέση σημείων με τους χρήστες). Σ' αυτές έχουν προστεθεί και άλλες, όπως η σιγματική (σχέση σημείων με τα αντικείμενα αναφοράς).

3. Είδη συστημάτων

Τα συστήματα (και υποσυστήματα) διακρίνονται σε καθορισμένα και πιθανολογικά (ανάλογα με το αν τα μέρη τους επενεργούν μεταξύ τους με τελείως προβλεπτό ή όχι τρόπο), πραγματικά και ιδεατά, φυσικά και τεχνητά, κλειστά (π.χ. χημείας, φυσικής) και ανοικτά (όσα ανταλλάσσουν ύλη, ενέργειες και πληροφορίες με το περιβάλλον, π.χ. οργανισμοί, ανθρώπινες κοινωνίες), σχετικά απομονωμένα (όσα επηρεάζονται και επηρεάζουν το περιβάλλον μόνο μέσω εισόδων και εξόδων) κτλ. Κατά τη χρήση θα μπορούσαν να διακριθούν συστήματα: απλής πληροφόρησης (κατανόηση, αποθήκευση, επεξεργασία, μετάδοση πληροφοριών), διαλόγου (ανταλλαγή πληροφοριών, κατεύθυνση πληροφόρησης, φατική επαφή κτλ.), επιδράσεων (τέχνες, παρακίνηση φαντασίας, δημιουργία πολιτισμών κτλ.), χρονικών διαλειμμάτων (αναμνήσεις, ονειροπολήσεις και φαντασιοπληξίες, πράξεις με ρυθμό, ακόμη και ζωή χωρίς σημεία, όπως στην περίπτωση του ασκητή που προσηλώνεται σε ένα σημείο) κτλ.

4. Περιβάλλον

Το περιβάλλον περιλαμβάνει το σύνολο των αντικειμένων και όντων που μια αλλαγή στα χαρακτηριστικά τους επηρεάζει το σύστημα που αντίστροφα επηρεάζονται από τροποποιήσεις της συμπεριφοράς του συστήματος. Το εσωτερικό περιβάλλον, αντίθετα από το εξωτερικό που εμφανίζει φαινόμενα τοποθετημένα στο χώρο, αναφέρεται στο χρόνο και περιλαμβάνει έμφυτα και επίκτητα στοιχεία, την πνευματική και τεχνολογική παράδοση του παρελθόντος, στις προβλέψεις, προθέσεις και επιδιώξεις των ανθρώπων, σε μια συνέχεια προσωπικής και συνειδητής συμπεριφοράς.

5. Σημειωτική πράξη

Κάθε πραγμάτωση ενός σημειωτικού συστήματος αποτελεί μια σημειωτική πράξη, από τις συνηθισμένες πράξεις της καθημερινής ζωής ως τα σύνθετα δημιουργήματα

του πνευματικού πολιτισμού. Οι πραγματώσεις αυτές μπορεί να μην είναι αποτελεσματικές, π.χ. να είναι ελλιπείς, ημιτελείς, ή να αποτύχουν τελείως. Πράξεις και ενέργειες εκτός του συστήματος που απαιτεί η περίσταση εμφανίζονται στις περιπτώσεις τελείως λανθασμένων εφαρμογών, τυχαίων ενεργειών, δάνειων από άλλα πολιτιστικά συστήματα και εποχές, θεατρικής αξίας (υπόκριση κτλ.), μέθης, υπνοβασίας, παραληρήματος, θεοληψίας κτλ., ενσυνείδητης καινοτομίας (στη συμπεριφορά, παιχνίδια κτλ.) και μπορούν να οδηγήσουν σε αλλαγές των συστημάτων.

6. Εξέλιξη συστημάτων.

Οι ανάγκες της κοινωνικής ζωής και του περιβάλλοντος, οι επιδράσεις, η ποικιλία πραγματώσεων βάσει των δυνατοτήτων του οργανισμού, η προσωπική και δημιουργική χρήση των συστημάτων, η δυνατότητα διαφορετικών αναλύσεων των φαινομένων, οι επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις, οι αλλαγές στην κοσμοθεωρία κτλ. οδηγούν σε τροποποιήσεις, ριζικές αλλαγές και κάποτε βαθμιαία εγκατάλειψη συστημάτων, με ενδιάμεσα στάδια ανάμειξης, παράλληλης χρήσης, συνεχούς υποχώρησης ενός και ενίσχυσης άλλου συστήματος (π.χ. με διαφορές ατόμων που ανήκουν σε διαφορετικές γενεές), χαώδεις καταστάσεις κτλ. Συχνά η αλλαγή του συστήματος οφείλεται σε ενσυνείδητη κριτική και αποσκοπεί στη βελτίωσή του (πρβ. τις αλλαγές που προτείνονται για το ποδόσφαιρο, έτσι ώστε να ελαττωθούν οι αμφισβητούμενες φάσεις, να γίνει ελκυστικότερο ως θέαμα κτλ.), μπορεί όμως να οδηγήσει στη δημιουργία άλλου συστήματος. Στις ανθρώπινες κοινωνίες οι ηλικιωμένοι βλέπουν το σύστημα να αλλάζει και το καταπολεμούν ή προσαρμόζονται, ενώ οι νεότεροι μεγαλώνουν με το καινούργιο και δεν είναι δεμένοι στο παλιό (διαφορές και πάλη των γενεών). Το παιδί που μεγαλώνει μέσα στην οικογένεια δε χρειάζεται να αντιμετωπίζει μόνο του και συνεχώς νέες επικοινωνιακές καταστάσεις, ενώ εκείνο που ηλικιώνεται εκτός οικογένειας πρέπει να αποκτήσει τα απαραίτητα συστήματα κάτω από δυσμενείς συνθήκες.

7. Πολιτιστικό σύστημα.

Το πολιτιστικό σύστημα είναι το σύνολο των σημειωτικών συστημάτων, βάσει των οποίων γίνονται οι πραγματώσεις της τυποποιημένης συμπεριφοράς και δράσης, που αποτελούν τη ζωή μιας κοινωνίας, δηλαδή από τα σημειωτικά συστήματα (με τις μικροδιαφορές, ποικιλίες, αποκλίσεις κοινωνικών ομάδων και ατόμων) που σχετίζονται με τη διαβίωση (κατοικία, διατροφή, ενδυμασία, οικονομική ζωή: παραγωγή-διάθεση-ανταλλαγή αγαθών, εργαλεία κτλ.), οικογένεια, κοινωνική οργάνωση (επάγγελμα, ιεραρχία, σταδιοδρομία, προστασία κτλ.), γλώσσα, τέχνη και λογοτεχνία, επιστήμες και τεχνολογία, νομοθεσία και θεσμοί, φιλοσοφία, θρησκεία, ψυχαγωγία, κινηματικά και γειτνιαστικά συστήματα κτλ. Οι πολιτισμοί εμφανίζονται με μορφές υποχρεωτικές (ένας αποδεκτός τρόπος στην αντιμετώπιση κάποιας κατάστασης), προτιμητέες (διάφοροι τρόποι αντιμετώπισης καταστάσεων από τους οποίους ο ένας βρίσκεται σε μεγαλύτερη εκτίμηση), τυπικές (εξίσου αποδεκτοί τρόποι), εναλλακτικές (χωρίς διαφορά στην αξία ή τη συχνότητα έκφρασης), περιορισμένοι (ορισμένοι τρόποι μόνο για ορισμένα μέλη της κοινωνίας).

8. Πραγματώσεις των συστημάτων.

Οι πραγματώσεις των σημειωτικών συστημάτων διαφέρουν κατά τη ζωντανή ή επιφανειακή και μηχανική κατοχή και χρήση (πρβ. ομιλία στη μητρική και σε ξένη γλώσσα, χρήση εργαλείου από τεχνίτη ή από ανειδίκευτο πρόσωπο κτλ., η μεγάλη κατοχή σημαίνει υποσυνείδητη γνώση και άμεση επαφή με τη σκέψη, έτσι ώστε φαίνεται να μη χρειάζονται οι προκαταρκτικές ενέργειες αναγνωρισμού, υπολογισμού, σχεδιασμού κτλ.), που ακόμη και στη δεύτερη περίπτωση εξασφαλίζουν σύνδεση με τον κόσμο που αντιπροσωπεύουν (πρβ. θρησκευτικά έθιμα, οικειακή χρήση μητρικής γλώσσας κτλ. σε μετανάστες). Η συνειδητή ή μηχανική, η φυσική ή πλαστή, η αδιάφορη ή κατά περιστάσεις εφαρμογή των συστημάτων είναι συνάρτηση των κοινωνικών και ιστορικών συνθηκών, των αλλαγών στο κοσμοθεωρητικό πλαίσιο ή ορίζοντα, των προσωπικών στάσεων (αδράνεια, αντίδραση, δημιουργικές πρωτοβουλίες κτλ.).

Η ελευθερία στην πραγμάτωση ενός σημειωτικού συστήματος, που στην καθημερινή επικοινωνιακή χρήση (πρβ. καθημερινή γλώσσα) προσανατολίζεται στο παρελθόν και στο μέλλον για να διευκολύνει το παρόν, κινείται μεταξύ δύο ακραίων τόπων: α) της τυποποιημένης μορφής (πρβ. την επιστημονική γλώσσα), που δίνει την εντύπωση πως αφήνει έξω κάτι το ουσιώδες, το αίσθημα του βιώματος ως πρωταρχικού γεγονότος, επιδιώκοντας το σχήμα, το σκελετό, το διάγραμμα, που επιτρέπει την ταξινόμηση και ερμηνεία του στο σύνολο των επανερχόμενων φαινομένων (νόμοι κτλ.), β) της προσωπικής και ελεύθερης χρήσης, που επιδιώκει να πλησιάσει την αρχική εμπειρία, το αισθητηριακό βάθος και την πολυπλοκότητα των σχέσεων της στιγμής του παρόντος ή των κόσμων της φαντασίας, για να συλλάβει και να μεταδώσει όσο είναι δυνατό την «αλήθεια» της ζωής κτλ. (πρβ. λογοτεχνική γλώσσα, αν και η πραγματικότητα αυτή μπορεί να αναζητηθεί από το λογοτέχνη στην ίδια τη γλώσσα, όπως και η πραγματικότητα της σύγχρονης φυσικής μπορεί να ενυπάρχει μόνο στους τύπους της κατά ορισμένες θεωρίες). Κάθε πραγμάτωση παραπέμπει στο σύστημα, ενισχύοντας έτσι την ύπαρξη και συνέχισή του (πρβ. κοινωνική συνοχή κτλ.), αλλά μπορεί να εισαγάγει και μικροαποκλίσεις, ατέλειες ή και ενσυνείδητες καινοτομίες, οδηγώντας σε τροποποιήσεις του (ο δέκτης συμπληρώνει τυχόν κενά ή ερμηνεύει ad hoc το μήνυμα).

Η συνείδηση του συστήματος μπορεί να ποικίλλει, π.χ. μια συγκεκριμένη τελετή γάμου αποτελεί πραγμάτωση ενός προτύπου, που καθορίζεται από ένα σύστημα θεσμών και το θυμίζει στους γνώστες θεατές, ενώ ένας καπνός πάνω από το δάσος δηλώνει μια συγκεκριμένη φωτιά και μόνο από ορισμένους ανθρώπους (αυτούς που συνηθίζουν να βγάζουν γενικά συμπεράσματα από τα δεδομένα της πείρας τους) μπορεί να θεωρηθεί πραγμάτωση ενός φυσικού προτύπου.

1. Δομή.

Ο όρος «δομή», όπως και ο όρος σύστημα, χρησιμοποιείται πολύ συχνά και με διαφορετικό περιεχόμενο, όπως φαίνεται και από την εναλλαγή του με τους όρους «σχήμα» (pattern), «σύστημα», «κατασκευή» κτλ. Έχει οριστεί ως: το πλήθος των σχέσεων μεταξύ των αντικειμένων ενός συστήματος, το σύνολο των σχέσεων ενός συστήματος, που ενώνουν μεταξύ τους τα στοιχεία που περιλαμβάνει, διάταξη ψυχικών δεδομένων που συνδέονται κανονικά μεταξύ τους μέσω αντιληπτών σχέσεων (Dilthey), αυτόνομο σύστημα εσωτερικών εξαρτήσεων (Hjelmselv, το είδος των εξαρτήσεων είναι αυτό που καθορίζει την ατομικότητα των όμοιων φαινομένων του συνόλου, έτσι ώστε να μην μπορεί κανείς να προσθέσει ή να αφαιρέσει κάποιο

μέρος χωρίς τροποποίηση του συστήματος), αυτόνομη οντότητα εσωτερικών σχέσεων, που συνιστούν ιεραρχίες και δίνουν προτεραιότητα στις σχέσεις και όχι στα στοιχεία (πρβ. αντίθετα διπλή σύνδεση στοιχείων) κτλ. Ο Wunderlich χρησιμοποιεί τον όρο για να δηλώσει την ύπαρξη τάξης, κανονικότητας, εξάρτησης (σε αντίθεση με χαώδεις και άμορφες καταστάσεις), για την ανάπτυξη ευριστικών διαδικασιών που οδηγούν στην ανακάλυψη των δομών και για τη διαίρεση και ταξινόμηση των εμπειριών σε σχήματα (πρβ. και την αυστηρή τυποποίηση της έννοιας στα μαθηματικά).

Ανάλογα με την περιοχή διακρίνονται διάφορα είδη δομών, π.χ. στη γλωσσολογία δομή βάθους και επιφάνειας, όψης και κατηγοριών, δομές τροπικότητας, αφηγηματικές και διαλογικές κτλ.

2. Λειτουργία

Η δομή ενός αντικειμένου δεν μπορεί να ερευνηθεί ανεξάρτητα από τη λειτουργία του, όταν εξετάζονται οι διαδικασίες στις οποίες παίρνει μέρος. Η λειτουργία περιλαμβάνει τις πληροφορίες που αφορούν τη χρήση ή τη σκοπιμότητα του αντικειμένου ή της συγκεκριμένης συμπεριφοράς. «Αυτό που δίνει στη μορφή το χαρακτήρα μιας δομής είναι ότι τα συστατικά εκπληρώνουν μια λειτουργία» (Benveniste).

Ο Hjelmslev ορίζει τη λειτουργία (function) ως σχέση μεταξύ δύο μεταβλητών (functive) και από σημειολογική άποψη ως σχέση των μορφών έκφρασης και περιεχομένου, που δημιουργεί τα σημεία (τα στοιχεία των συστημάτων που βρίσκονται μεταξύ τους σε δομικές σχέσεις), πρβ. τις διμερείς δυαδικές σχέσεις της θεωρίας των συνόλων. Εκτός από τη γλώσσα (βλ. 4.2, 5.), ο όρος χρησιμοποιείται και σε άλλες περιοχές, π.χ. η λειτουργία εργαλείων για ποικίλα αποτελέσματα (η «λειτουργία μηχανών» δηλώνει συνήθως την ενέργεια του μηχανισμού και όχι το σκοπό της χρήσης του), οι λειτουργίες στην αφηγηματολογία (συνταγματικές μονάδες που μένουν σταθερές παρά τη διαφοροποίηση των αφηγημάτων, όπως στην ανάλυση παραμυθιών του Propp), λειτουργίες ιδεολογικές (π.χ. η τριμερής αντίληψη του κόσμου των Ινδοευρωπαίων κατά τον Dumézil, δηλαδή η διαίρεση σε ιερείς, πολεμιστές, κτηνοτρόφους-καλλιεργητές και η αντίστοιχη διαίρεση των θεών κτλ.) κτλ. Η ίδια η πραγματικότητα προσφέρει στην αντίληψη αντικείμενα, καταστάσεις, ενέργειες με μορφή και οργάνωση, έτσι ώστε κάποιο απ' αυτά να μπορεί να αποτελέσει λειτουργία κάποιου άλλου δημιουργώντας τις απαραίτητες σημείων (πρβ. τα ερμηνεύματα, interpretant, στη σημειολογία, που αποτελούν αντιδράσεις του ερμηνευτή στα σημεία που δέχεται, αντιπροσωπεύσεις κάθε είδους, που παραπέμπουν στο σημείο και αποτελούν και οι ίδιες σημεία, ισότιμα ή πιο ανεπτυγμένα, όπως ο ορισμός ενός σημείου, η προσωπική ερμηνεία του κατά περίπτωση χρήσης, οι σημασιολογικές προεκτάσεις κάθε είδους που παίρνουν μέρος στην τελική ερμηνεία του σημείου).

Η δομή μπορεί να περιγραφεί και να αναλυθεί ευκολότερα από τις λειτουργίες της (πρβ. για το σύστημα της γλώσσας τις χρήσεις της νόρμας και των υποκωδίκων της, τις πραγματολογικές χρήσεις, τις νέες εκφορές της κτλ., που είναι δύσκολο να μελετηθούν εξαντλητικά, εφόσον εκφράζουν τους κόσμους των ομιλητών και τα περιεχόμενά τους με ποικίλους τρόπους, ή σχετικά με τα χέρια του ανθρώπου τη βιολογική τους κατασκευή, τις κινήσεις, τις παθήσεις τους κτλ. με το άπειρο πλήθος

χρήσεων και ενεργειών, από τις οποίες πολλές είναι πολιτιστικά καθορισμένες (π.χ. νεύματα, χαιρετισμοί, προσβλητικές χειρονομίες κτλ.).

4. Γλωσσική επικοινωνία και γλωσσικά συστήματα

Η γλώσσα αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό των ανθρώπων και το βασικό όργανο επικοινωνίας και αλληλεπίδρασής του. Όπως και άλλα μέλη του σώματος (π.χ. τα χέρια), ή όργανα (π.χ. ένα μαχαίρι), μπορεί να εμφανίσει ποικίλες χρήσεις και λειτουργίες, π.χ. η οργάνωση της συνομιλίας αποτελεί κοινωνικό θεσμό, με τους κανόνες του οποίου τα πρόσωπα που παίρνουν μέρος μπορούν να οργανώσουν τις συνδιαλλαγές τους, να καθορίσουν τις σχέσεις τους, να συνεργαστούν στη λύση κάποιου προβλήματος κτλ. Ποιες είναι οι λειτουργίες αυτές, συνηθισμένες ή σπάνιες, τι μπορούμε να κάνουμε (πρβ. πράξεις λόγου) ή να επιτύχουμε με τη γλώσσα, είναι ερωτήματα στα οποία πρέπει να απαντήσει η γλωσσολογία, γιατί εκτός από τις συγκεκριμένες λειτουργίες, την περιγραφή και ερμηνεία τους το θέμα ενδιαφέρει την ίδια τη φύση της γλώσσας και του ανθρώπου, εφόσον κάθε οργάνωση (συστήματα, υποσυστήματα) έχει ως επακόλουθο την εξειδίκευση λειτουργιών και αντίστοιχες νοητικές διαδικασίες.

4.1. Κάθε γλωσσική επικοινωνία περιλαμβάνει τα εξής στοιχεία: τα πρόσωπα που παίρνουν μέρος (πομπός-δέκτης, ομιλητής-ακροατής/ερμηνευτής), τον αγωγό (προφορικός λόγος, γράψιμο, εκτύπωση, αναστεναγμοί, κινήσεις προσώπου και σώματος κτλ.), κώδικες (γλωσσικός, παραγλωσσικός, κινηματικός, αλληλεπίδρασης κτλ.), σκηνικό/περιβάλλον (σπίτι, σχολείο, εκκλησία, καφενείο, δημόσιοι και ημιδημόσιοι χώροι κτλ., ποιες πραγματώσεις επιτρέπονται, επιβάλλονται, ενθαρρύνονται, συντομεύονται κτλ.), βιωτική κατάσταση (δίκη, γάμος, αγορά-πώληση, θρησκευτική λειτουργία, υποδοχή, γεύμα σε εστιατόριο, σεμινάριο, άφιξη-αναχώρηση, συνομιλία αντρόγυνου κτλ., όπου κάθε περίπτωση διαθέτει το τυποποιημένο σενάριό της), μορφές και είδη μηνύματος (από μονολεκτικές προτάσεις ως σονέτο, τραγωδία, κήρυγμα κτλ., ύφος και υφολογικές ποικιλίες ανάλογα με το γραμματειακό είδος, το περιεχόμενο, το πρόσωπο κτλ.), στάσεις των ομιλητών (απέναντι στο περιεχόμενο του λόγου, στο συνομιλητή, στην επικοινωνία, που κανονικά ακολουθεί τα αξιώματα της αλήθειας, πληροφορικότητας, συνέπειας και σαφήνειας του λόγου, κτλ.), τα γλωσσικά συμβάντα (διάλεξη, συνέντευξη, επιχείρημα, κατηγορία, ανάκριση, ερωταποκρίσεις κτλ., συναφή ζεύγη: χαιρετίσμα - αντιχαιρετίσμα, προσφώνηση-αντιπροσφώνηση, προσφορά-αποδοχή, «Ευχαριστώ»-«Παρακαλώ» κτλ.) και πράξεις λόγου (δήλωση προθέσεων κτλ. της γλωσσικής συμπεριφοράς, π.χ. προσεκτικές πράξεις λόγου, όπως «το σκυλί δαγκάνει» ως προειδοποίηση, επιτελεστικές, όπως «ονομάζω το πλοίο ΚΡΗΤΗ», κτλ.).

2. Δομή και λειτουργία

Είναι δύσκολο να δώσει κανείς μια εικόνα των ποικίλων γλωσσολειτουργικών θεωριών και εφαρμογών που σχετίζονται με τη δομή και λειτουργία της γλώσσας, γιατί αυτό θα ισοδυναμούσε σχεδόν με την ιστορία της γλωσσολογίας. Δύο μεγάλες κατευθύνσεις της νεότερης γλωσσολογίας ονομάζονται «δομική» και «λειτουργική» γλωσσολογία και διαφοροποιούνται κατά τον Hymes αντίστοιχα στα εξής σημεία: 1) δομή της γλώσσας (κώδικας) ως γραμματική - δομή του λόγου (πράξεις και συμβάντα του λόγου) ως τρόπος ομιλίας, 2) ανάλυση του κώδικα πριν από την ανάλυση της χρήσης, η χρήση θέτει απλώς σε εφαρμογή, ίσως περιορίζει και μπορεί να

συσχετίζεται με την ανάλυση του κώδικα - η ανάλυση της χρήσης προηγείται του κώδικα, η οργάνωση της χρήσης δείχνει ότι βρίσκονται σε μια αδιαίρετη διαλεκτική σχέση, με ορισμένα πρόσθετα χαρακτηριστικά και σχέσεις, 3) η αναφορική λειτουργία σημασιοδοτεί πλήρως τις χρήσεις σε μια νόρμα - υφολογικές διακρίσεις κοινωνικής λειτουργικότητας, 4) στοιχεία και δομές ως αναλυτικά αυθαίρετα (από διαπολιτιστική ή ιστορική άποψη) ή καθολικά χαρακτηριστικά - στοιχεία και δομές ως εθνολογικά κατάλληλα χαρακτηριστικά, 5) λειτουργική ισοδυναμία των γλωσσών, όλες οι γλώσσες είναι ουσιαστικά ή δυνάμει ίσες - προσαρμοστική διαφοροποίηση γλωσσών, ποικιλιών, υφών, οι γλώσσες υπαρξιακά, σε δεδομένη στιγμή, δεν είναι απαραίτητα ισοδύναμες, 6) ομοιογένεια κώδικα και κοινότητας - η γλωσσική κοινότητα ως μήτρα ρεπερτορίων κωδίκων (γλωσσικών επιπέδων, υφολογικών κλιμάκων κτλ.), 7) βασικές έννοιες όπως «γλωσσική κοινότητα», «πράξη λόγου», «καλός ομιλητής», «λειτουργίες γλώσσας και λόγου» θεωρούνται ως δεδομένα (κάποτε αυθαίρετα) - οι βασικές έννοιες θεωρούνται προβληματικές και πρέπει να ερευνηθούν.

Η γλωσσολογική έρευνα πρέπει να εξετάσει, έστω και με διαφορετικές θεωρητικές και μεθοδολογικές αρχές, τη δομή (π.χ. σε ποιους συνδυασμούς μπορούν να εμφανιστούν τα γλωσσικά σημεία κτλ.) και τη λειτουργία (π.χ. τη διαφοροποιητική λειτουργία των φωνημάτων, πραγματολογικές χρήσεις μιας έκφρασης κτλ.).

4.3. Το σημειωτικό σύστημα της γλώσσας δημιουργεί έναν κόσμο συμβόλων, παράλληλο του εξωτερικού κόσμου, δίνοντας στη νόηση τη δυνατότητα να τον εκφράζει με σύμβολα και να βρίσκει μια θέση σ' αυτήν (πρβ. θρησκευτικά και μεταφυσικά συστήματα, όπως και τα συστήματα της τεχνολογικής νόησης, Leroi-Gourhan), επιτυγχάνοντας τη μετάδοση και κληρονομία των συλλογικών και ατομικών εμπειριών, αποτελώντας σύστημα ερμηνευτικό των άλλων συστημάτων (μπορεί να τα αντικαταστήσει, όχι όμως με την ίδια οικονομία και αποτελεσματικότητα, κτλ.), εφόσον μόνο αυτό επιτρέπει την ύπαρξη κοινωνίας και πολιτισμού (Benveniste). Η γένεση και ανάπτυξη της γλώσσας άλλαξε την πορεία του ανθρώπου μέσα στον κόσμο, που γίνεται αντιληπτός στο πλαίσιο των δυνατοτήτων του ανθρώπου, αλλά και πέρα απ' αυτές (πρβ. επιστημονικά όργανα), μέσω των σημειωτικών συστημάτων που χρησιμοποιεί. Η «παρθενική ματιά» στον κόσμο, εκτός σημειωτικού συστήματος, είναι προβληματική (τα θρησκευτικά μυστικά οράματα παραμένουν ανέκφραστα ή χρειάζονται έναν ποιητικό προφητικό λόγο, προσωπικές συναισθηματικές καταστάσεις είναι δύσκολο να περιγραφούν, όπως φαίνεται από τις ανεπιτυχείς προσπάθειές μας, που μας αφήνουν ένα αίσθημα αδυναμίας, και τις επιτυχίες κάποτε της τέχνης και λογοτεχνίας στην έκφραση ή υποβολή του μυστηριακού και ανεξάντλητου κόσμου μας, ενώ οι περισσότεροι δίνουν απλώς ενδεικτικά στοιχεία, που επιτρέπουν στο δέκτη να ανακαλέσει στη μνήμη του παρόμοια βιώματα).

5. Οι λειτουργίες της γλώσσας

1. Ορισμοί (βλ. και 3.22)

Στις θεωρίες και κατευθύνσεις της σύγχρονης γλωσσολογίας συναντά κανείς ποικίλους ορισμούς και χρήσεις του όρου λειτουργία (function), εκτός του λογικομαθηματικού (βλ. Bussmann, οδηγία βάσει της οποίας σε κάθε στοιχείο x ενός συνόλου A τάσσεται σαφώς ένα ορισμένο στοιχείο y ενός συνόλου B), όπως σχέση

εξάρτησης (λειτουργίες αλληλεξάρτησης, καθορισμού και αστερισμού της γλωσσηματικής θεωρίας), έννοια λογικοσχετιστική και σημασιολογική της δομής βάθους (γραμματική λειτουργία στην ταγματική θεωρία), συντακτικός ρόλος ενός συστατικού προτάσεως, θέση στην οποία εμφανίζεται ένας τύπος, επικοινωνιακή απόδοση ενός τύπου, επικοινωνιακό αποτέλεσμα στην πραγματολογική κατανόηση (στη λειτουργική γραμματική), νόημα και σκοπός ενός γλωσσικού φαινομένου ή και ολόκληρης της γλώσσας, έννοια σχέσεως (σημασιολογία, σημειολογία), ικανότητα ενός δυναμικού συστήματος να παράγει ορισμένες μορφές συμπεριφοράς κτλ. Μερικοί ορισμοί αναφέρονται σε γενικές λειτουργίες της γλώσσας (π.χ. στις περιοχές χρήσης της γλώσσας προς έναν ορισμένο σκοπό, βλ. 5.2, 5.3), ενώ άλλοι σε ειδικές (π.χ. στη λειτουργία του μορφήματος *-ικός*).

5.2. Θεωρίες γενικών λειτουργιών.

Για τη βασική έννοια της λειτουργίας και τα είδη των λειτουργιών υπάρχουν πολλές θεωρίες στη γλωσσολογία, σημειολογία και ανθρωπολογία. Μερικές από τις πιο γνωστές και διαδεδομένες είναι οι εξής:

1) του Jakobson (- Bulher, Malinowski), που διακρίνει έξι λειτουργίες: αναφορική, συναισθηματική, βουλητική, φατική, μεταγλωσσική και ποιητική, αντίστοιχες των στοιχείων της γλωσσικής επικοινωνίας (πρβ. 4.1): μήνυμα, ομιλητής, ακροατής, αγωγός, μορφή του μηνύματος.

2) του Halliday, αναπτυξιακές: οργανικής (πρβ. «θέλω»), ρυθμιστική (πρβ. «κάνε όπως σου λέω»), αλληλεπίδρασης (πρβ. «εγώ κι εσύ»), προσωπική (πρβ. «να, έρχομαι»), ευριστική (πρβ. «πες μου γιατί»), φανταστική (πρβ. «ας προσποιηθούμε ότι»), πληροφορική (πρβ. «έχω κάτι να σου πω»), μακρολειτουργίες: μαθηματική, πραγματολογική, μεταλειτουργίες: βιωματική, νοητική, διαπροσωπική, λογική, κειμενική.

3) του Hymes, που διακρίνει: αναφορική, εκφραστική, κατευθυντική, επαφής, μεταγλωσσική, ποιητική και συμφραστική ή καταστασιακή.

4) του Morris, που διακρίνει, κατά τη σειρά των τύπων: προσδιοριστικός, εκτιμητικός, διατακτικός, μορφοποιητικός, τις εξής χρήσεις: α) πληροφοριακή: επιστημονική, μυθική, τεχνολογική, λογικομαθηματική, β) αξιολογική: φανταστή, ποιητική, πολιτική, ρητορική, γ) παροτρυντική: νομική, ηθική, θρησκευτική, γραμματική, δ) συστηματική: κοσμολογική, κριτική, προπαγανδιστική, μεταφυσική.

Η ειδίκευση, αφετηρία, ιδιαίτερη οπτική γωνία οδηγούν σε ιδιαίτερες υπογραμμίσεις όπως

5) του Loch, που διακρίνει για την εκπαιδευτική πράξη: βασική δηλωτική λειτουργία (μετάδοση νοήματος), διαδικαστική (αντικείμενα διδασκαλίας στην κατάλληλη γλώσσα), διδακτική, επικοινωνιακή (ρύθμιση της αλληλεπίδρασης δασκάλου - μαθητή), χειραφετητική (αυτενέργεια του μαθητή)

6) του Searle (- Austin), που διακρίνει (πρβ. πράξεις λόγου, 4.1): πράξεις εκφοράς λόγου, προτασιακές (αναφορά στον κόσμο, κατηγορήση), προσλεκτικές (ισχυρισμός,

ερώτηση, προσταγή, υπόσχεση κτλ.), απολεκτικές («πειθώ να», «εκφοβίζω ώστε να» κτλ.)

7) του Watzlawik, που διακρίνει όψεις περιεχομένου και σχέσεων (ψηφιακή - αναλογική επικοινωνία, βλ. 2).

3. Σύστημα γλωσσικών λειτουργιών.

Με βάση τις ποικίλες απόψεις που έχουν διατυπωθεί (βλ. 5.2) και τις κατηγορίες πρόθεση - μη πρόθεση, θετικό - αρνητικό αποτέλεσμα, προσεκτικός - απρόσεκτος - απερίσκεπτος κτλ. θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τις εξής λειτουργίες:

1. αναφορική ή πληροφοριακή

πρόθεση: αναφερόμενη στον εξωγλωσσικό κόσμο, αντικειμενική, ουδέτερο ύφος της καθημερινής τυποποιημένης ζωής, δηλωτική του μηνύματος (θέματος ομιλίας και πληροφόρησης)

μη πρόθεση: ασυνείδητη σκέψη ως ανεξάρτητος μηχανισμός

2. εκφραστική ή συναισθηματική

πρόθεση: έκφραση της στάσης του ομιλητή απέναντι στο περιεχόμενο της ομιλίας, των κωδικοποιημένων στη συγκεκριμένη κοινωνία συναισθημάτων της ψυχικής του ζωής, των ψυχικών αντιδράσεων του συρμού, εκτιμητική, αξιολογική, υποκειμενική

μη πρόθεση: ενστικτώδεις εκφορές (επιφωνήματα κατλ.), εκτόνωση (κραυγές κτλ.)

3. κατευθυντική ή βουλευτική

πρόθεση: αφορά τον ακροατή, προστακτική, καταπειστική, διαθετική, εντυπωτική, συστηματική διαμόρφωση του λόγου προς επηρεασμό του ακροατή

μη πρόθεση: αντιδράσεις (κραυγές κτλ.), φωνητικές εκδηλώσεις πλήθους

4. φατική ή επαφής

πρόθεση: πραγματοποίηση και διατήρηση επαφής, προετοιμασία του ακροατή για τη λήψη και κατανόηση του μηνύματος, προσπάθεια ευνοϊκής για τον ομιλητή επιρροής του ακροατή (προσαρμογή στο πνευματικό του επίπεδο κτλ.), δημιουργία συναισθήματος κοινωνικής συνοχής, ευεξίας κτλ. (πρβ. λεξιλόγια ευγενείας, παιδική γλώσσα κτλ.), έλεγχος του αγωγού (πρβ. στο τηλέφωνο «εμπρός... εμπρός, μ' ακούτε;» κτλ.)

μη πρόθεση: τυποποιημένες κοινωνικές προσφωνήσεις, συνθήματα κτλ. (πρβ. «- Χαίρετε, τι γίνεται; - Πολύ καλά, ευχαριστώ. Εσείς;», αυτοματοποιημένα και μηχανικά)

5. μεταγλωσσική

πρόθεση: αναφέρεται στο γλωσσικό σύστημα και ελέγχει αν χρησιμοποιούμε τον ίδιο κώδικα (πρβ. εξηγήσεις, ορισμούς, ερμηνείες κτλ. γλωσσικών στοιχείων σε γραμματικές, λεξικά, επιστημονικά εγχειρίδια, συνομιλίες κτλ.) ή δίνει πληροφορίες για μια γλωσσική χρήση (πρβ. και λογοπαίγνια κτλ.)

μη πρόθεση: ασυναίσθητη χρήση ξένων όρων, ενώ γνωρίζουμε ότι ο ακροατής δεν θα βοηθηθεί από αυτά

6. ποιητική ή αισθητική

πρόθεση: διαμόρφωση της μορφής του μηνύματος με χρήση υφολογικών στοιχείων και διαδικασιών (πρβ. ρυθμό, μέτρο, ρητορικά σχήματα, παρήχηση, φωνητική οργάνωση κτλ.), βάσει προτύπων ή ως προσωπικό ύφος (δημιουργική χρήση των δυνατοτήτων του γλωσσικού συστήματος)

μη πρόθεση: απροσδόκητη δημιουργία υφολογικά εκφραστικών φράσεων (πρβ. το «σχόλιο για ένα σχολείο» με το «τ' άσπρα κατεβάζουν τ' άστρα», «ο Στρατής παραστράτησε», αν δημιουργήθηκαν κι αυτά τυχαία), προσωδιακά στοιχεία του λόγου (π.χ. αφηρημένο σιγοψιθύρισμα) κτλ.

7. συμφραστική

πρόθεση: παραθέματα (στερεότυπα ή μη κείμενα άλλου ομιλητή ή συγγραφέα κτλ.), μιμητικές χρήσεις (του τρόπου ομιλίας κάποιου ομιλητή, απομιμήσεις κειμένων κτλ.), παραφράσεις, μεταφράσεις

μη πρόθεση: κοινός χρωματισμός παντός θέματος (π.χ. συχνή χρήση παροιμιών, εκφωνήματα θρησκευόμενου προσώπου με ρητά της Αγίας Γραφής κτλ.), που εμφανίζεται συχνά σαν παράβαση της 5.38

8. κοινωνικοπολιτιστική

πρόθεση: επίπεδα γλώσσας (κλίμακες, κώδικες, που διακρίνονται από την ιδιαίτερη διαμόρφωση του λόγου ανάλογα με την ηλικία, φύλο, μόρφωση, τόπο κατοικίας, καταμερισμό εργασίας, κοινωνική οργάνωση, ιδέες, αξίες,πίστεις, ρόλους κατά περιστάσεις, τυποποιημένα γλωσσικά στοιχεία, όπως εκφράσεις μόδας, συνθήματα κτλ.), αναμείξεις επιπέδων

μη πρόθεση: ιδιολεκτικά στοιχεία (που επιτρέπουν την αναγνώριση, τυποποιημένα όπως η συχνή χρήση των «ας/να πούμε», «βασικά» κτλ., που μπορεί να καταλήξουν σε παρατσούκλια κτλ.)

9. διαλογική ή επιχειρηματολογική

πρόθεση: στρατηγική διαλόγου (συζητήσεων κτλ.), μονόλογος (που συμβάλλει στη συνείδηση της προσωπικότητας και των προβλημάτων της)

μη πρόθεση: ασυναίσθητος μονόλογος λόγω ισχυρών συναισθηματικών καταστάσεων

10. νοητική - φραστική

πρόθεση: λογική σκέψη (προτασιακή λογική, διαλογισμοί, τροπική λογική κτλ.), επιστημονική γλώσσα (μεθοδολογίες, νέες έννοιες κτλ.), διαμορφωτική (συστηματική κτλ., πρβ. και επιστημονική φαντασία)

μη πρόθεση: παραμιλητό κτλ.

11. διαδικαστική ή **αρθρωτική**

πρόθεση: προσεκτική άρθρωση (π.χ. ρυθμός υπαγορεύσεως κτλ.)

μη πρόθεση: τροποποιήσεις λόγω σωματικών μεταβολών (αρρώστια, μέθη κτλ.)

Πολλές πραγματώσεις της γλώσσας παρουσιάζουν ατέλειες και λάθη στη σωστή και αποτελεσματική χρήση των λειτουργιών της γλώσσας για ποικίλους λόγους: ελλιπής γνώση και κατοχή της γλώσσας (εκπαιδευτικοί, κοινωνικοί κτλ. λόγοι), λόγοι ψυχολογικοί (συναισθηματική κατάσταση κτλ.), βιολογικοί (σωματική κατάσταση, ηλικία κτλ.) κτλ. (βλ. και 5.4). Οι ομιλητές όμως μπορούν ενσυνείδητα (πρόθεση) να επιδιώξουν αρνητικά αποτελέσματα στη γλωσσική επικοινωνία, γιατί αυτά τυγχάνει να εξυπηρετούν τους σκοπούς τους, πρβ. κατά λειτουργία:

- 1) αναφορική: λανθασμένες πληροφορίες για σύγχυση ακροατή κτλ., αμφισημίες (υπονοούμενα κτλ.)
- 2) εκφραστική: ψυχραιμία, αυτοκυριαρχία, ουδετερότητα
- 3) κατευθυντική: απευχή, ρητορικές ερωτήσεις
- 4) φατική: ψυχρότητα, απώθηση, κατάργηση γλωσσικών στοιχείων της τυποποιημένης συμπεριφοράς (αγενής ομιλία κτλ.), αποφυγή συνομιλίας
- 5) μεταγλωσσική: υπερβολική χρήση ειδικού λεξιλογίου, νεολογισμών κτλ. για επίδειξη, γλωσσική επιβολή κτλ.
- 6) ποιητική: σουρεαλιστική ακαταληψία, η γλώσσα ως αυτοσκοπός
- 7) συμφραστική: οικειοποίηση λόγου, λανθασμένα παραθέματα για να περιπλακεί ο ακροατής
- 8) κοινωνικοπολιτιστική: ακατάλληλη χρήση γλωσσικών κωδίκων για ειρωνεία, αστεϊσμό κτλ., κατάργηση γλωσσικών tabu
- 9) διαλογική: απόκρυψη σκέψεων (αποφυγή απάντησης σε ευθεία ερώτηση, προσποίηση ότι αναπάντεχες ερωτήσεις είναι τυχαίες, ερωτήσεις άσκοπες και αστήρικτες για να ερευνηθεί η γνώμη του ακροατή, αποφυγή ερώτησης με προσποίηση άγνοιας, προσοχή στη διατύπωση του λόγου από φόβο μεταδόσεώς του σε άλλους κτλ.), παρεμβολές στο λόγο άλλου, ταυτόχρονη ομιλία κατλ.
- 10) νοητική: σοφίσματα, παραλογισμοί

11. διαδικαστική: αδιάφορη ομιλία, απρόσεκτη ομιλία (διακοπές κτλ.).

Οι λειτουργίες ιεραρχούνται από ορισμένους γλωσσολόγους σε πρωτεύουσες και δευτερεύουσες (π.χ. θεωρούν βασική την αναφορική, πρβ. τη διάκριση δηλωτικής - συνδηλωτικής σημασίας ή την παράλληλη χρήση κινηματικών σημείων με την εκφώνηση του λόγου), ενώ υπάρχουν και ισοδύναμες πραγματολογικά εκφορές (π.χ. «Εσύ φταις!» ισοδυναμεί με το «Μην αρνιέσαι, σε παρακαλώ, γιατί...»). Όλες οι λειτουργίες είναι σημαντικές π.χ. η μεταγλωσσική λειτουργία είναι απαραίτητη, γιατί βασιζόμενη συχνά σε λίγα κοινά στοιχεία ενός κώδικα μπορεί, με συνεχείς ορισμούς, παραφράσεις κτλ., να αποκαταστήσει έναν πλήρη κώδικα ή μια πλήρη επικοινωνία. Τα γλωσσικά εκφωνήματα εξάλλου μπορεί να είναι ταυτόχρονα φορείς πολλών λειτουργιών (με ιδιαίτερη έμφαση σε μια απ' αυτές), π.χ. ένα ομαδικό τραγούδι ή ψαλμός μπορεί να δηλώνει πολλές γλωσσικές λειτουργίες: φατική (συνοχή τραγουδιστών), ποιητική, κοινωνικοπολιτιστική, συμφραστική (μέρος τελετής) κτλ.

5.4. Συμπεράσματα

Οι γλωσσικές λειτουργίες αναφέρονται στην πραγματολογική διάσταση (χρήση από τους ομιλητές) του γλωσσικού συστήματος. Σε κάθε εκφώνημα συμμετέχουν πολλές λειτουργίες της γλώσσας, ανάλογα με το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, με διαφορετική έμφαση η καθεμιά. Ο λόγος παίρνει έτσι μια πολυσύνθετη μορφή (πρβ. προσωδιακά στοιχεία όπως οι επιτονισμοί κτλ.) και μπορεί να εκφράσει πολύ περισσότερα απ' ό,τι το περιεχόμενο μιας λογικής πρότασης (κρίσης), πρβ. τον ηθοποιό, ο οποίος πρέπει να εκφράσει με ακρίβεια και φυσικότητα το ρόλο του, να μεταβληθεί δηλαδή σε άλλο πρόσωπο, γιατί αλλιώς θα ατονήσουν και δε θα εκφραστούν οι απαραίτητες για το ρόλο γλωσσικές λειτουργίες. Κάποτε δε φταίει η πρόθεση του ομιλητή (ή το ταλέντο του ηθοποιού), αλλά απαιτείται γλωσσική πείρα, κατοχή της γλώσσας σε στοιχειώδες γραμματικό και σημασιολογικό επίπεδο αλλά και στις ποικίλες χρήσεις της (π.χ. στα επίπεδα της γλώσσας). Η σωστή εκτίμηση από ομιλητές και ακροατές των λειτουργιών της γλώσσας, η άσκηση και αποτελεσματική χρήση των ποικιλότατων γλωσσικών μέσων που τις ικανοποιούν και πραγματώνουν είναι ένδειξη της πλήρους κατοχής μιας γλώσσας και προς την κατεύθυνση αυτή θα πρέπει να προσανατολίζεται η γλωσσική διδασκαλία και η γενική γνώμη.